

в света, което Хераклит прави. С този диалектически подход към проблемата за познанието той туря началото на хипотетическото мислене в историята на гръцката философия, в историята на философията въобще. С тези си заслуги към философската спекулация на своето време Зенон с право се смята като един от най-ярките представители на старата гръцка философия. Неговото голямо значение за развитието на диалектичното мислене не се накърнява от обстоятелството, че със своите прочути доказателства той не успя да разреши проблемите на философията на времето, формулирани, от една страна, от школата на елеатите, а от друга страна – от Хераклит.

§ 5. По-новите натурфилософи

Философските учения на Хераклит и елеатите стоят в центъра на гръцката философия преди Сократ. С едностранчивото, но затова пък старателно разработване на своите основни идеи и двете учения допринасят твърде много за тяхното задълбочаване и за формулирането на прочутия за своето време спор между схващанията на едната и другата страна. Тези две обстоятелства от своя страна оказват извънредно голямо влияние върху развоја на цялата философия след това. Основната мисъл във философията на Хераклит преминава най-напред в съмнението на софистите, а по-късно определя мисълта за значението на историческото развитие при разглеждането на живота и на нещата в света. Елеатите пък дават със своята философия началната идея за значението на законите при това разглеждане. Чисто спекулативното мислене може вече да се отдели от мисленото върху космоса, колкото иначе разсъжденията и на двете страни и да се отнасят все пак до въпросите на битието. Защото по своята същина философският интерес вече не е толкова натурфилософски и значи космологически, а гносеологически, интерес към понятието на самото познание.

Философската мисъл на старите гърци следва през V век пътя на така наречените нови натурфилософи. Със своите учения по-големите представители на тази мисъл, Емпедокъл и Анаксагор, правят усилие да примирят ученията на своите непримирими големи предшественици, да свържат след това старата натурфилософия на йонийската школа с новите философски идеи на атомизма и да дадат накрай дори и свои собствени системи.

I. Емпедокъл

Емпедокъл (490–430) живее и работи в Сицилия, която по негово време е сред богатите търговски градове.

Животът и дейността и на този гръцки философ, както на мнозина други, са обвити в булото на легендата и преданието, така че ние четем за него като за чудотворец, който е възкресявал мъртвите, и лекувал болните, който се е възнесъл жив на небето, или се е хвърлил във вулкана Етна. Нерядко той е бил изобразяван от по-късни поети и писатели, привлечени от неговата личност и съдба.

Исторически сигурно е, че той е роден в Сицилия, в дорийската колония Агригент, около 490 г. пр. Хр. Макар и от благороден произход, той застава на страната на народната партия и с личните си качества на голям оратор, лекар, поет, философ и пророк завладява до такава степен масите, че те го боготворят. Към края на живота си обаче изглежда, че той все пак е загубил благоволенieto на народа и е умрял като изгнаник в Пелопонес, около 435. Известни са две негови съчинения: *Περὶ φύσεως* (За природата) и *Καθάρμοι* (Sühnungen) (Пречиствания). И от двете има запазени откъси, общо около 450 стиха, написани на образен и изпълнен с полет език.

Неговата философия е сериозен опит да свърже мисълта на Хераклит, че всичко тече, с мисълта на елеатите, че всичко почива. От Хераклит той взема принципа за развитието, а от елеатите убеждението, че нещо не може да произлезе от нищо или да стане на нищо. В своите чисто натурфилософски мисли той разсъждава върху битието като йонийските натурфилософи или биолози, както Аристотел ги нарича, защото се занимава повече с химически, биологически и антропологически въпроси, отколкото с математически и диалектически проблеми. А религиозните и мистически настроения и представи, които откриваме в неговата философия, го приближават до питагорейците. Емпедокъл учи, че в основата на космоса лежат четири елемента: вода, въздух, огън и земя. Понятието за водата, въздуха и огъня той взема последователно от Талес, Анаксимен и Хераклит, а прибавя от себе си само понятието за земята. В началото на всички неща тези елементи почиват заедно, свързани със силата на любовта, след това обаче силата на омразата ги разделя и така се създават светът и живите същества. Смяната на любовта с омразата и на омразата с любовта с течение на времето обуславя и идването на все нови и нови периоди в света и с това – вечната смяна на световите, тяхното вечно създаване и погиване. При развитието на органическия живот борбата на двете сили, която определя неспирното смесване и разделяне на основните елементи на живота и света, определя не само количествени различия в новосъздадените творения, но чрез тези различия и качествени в техните сетивни особености. Особено интересни са у Емпедокъл и новите идеи във връзка с изяснението на същината на сетивното възприятие. До това възприятие се идва, когато, според принципа на неговото смесване на първичните елементи, частици от материята на обектите се смесят с частици от материята на

възприемащите сетивни органи, с която мисъл Емпедокъл, както се вижда, за първи път в историята на философията посочва значението на субективния елемент при създаването на сетивното възприятие.

Емпедокъл е бил прочут не само като философ, но и като оратор, поет и учен. Той обаче не е основал школа, нито се знае да е имал непосредствени ученици. И все пак, произходът му е от знатен род, неговото участие, въпреки този му произход, в борбите за свобода на страната на партията на народа сигурно немалко са допринесли да стане известна не само неговата личност, но и да се разпространи и философията му между образованите хора на неговото време.

II. Анаксагор

По времето на Емпедокъл живее и Анаксагор (500–428 г. пр. Хр.), който в началото работи в Мала Азия, след това в Атина и накрай пак в Мала Азия. Анаксагор учи като Емпедокъл и елеатите, че битието само по себе си нито възниква, нито изчезва, че нещата се създават или разпадат, когато дадени неща се смесват или се отделят едно от друго.

Анаксагор има, покрай другото, и заслуга, че е пренесъл философията от Йония в Атика. Роден около 500 г. в Клазомене, до Смирна, в Мала Азия, от благороден род, той рано се отдава на философски размишления, като пренебрегва грижите за имота си. Физик, химик, астроном, математик и философ едновременно. Не се знае как и какво образование е получил, как е разширил познанията си, чий ученик е бил. Известно е, че на около 40-годишна възраст той се е преселил в Атина, където става близък приятел на Перикъл и десетки години живее при него сред един кръг от високо издигнати духовно хора, привлечени от големия държавник, чиято амбиция е била да създаде от Атина не само политически, но и културен център на Елада. Когато обаче Перикъл започва да загубва влиянието си и властта си и Анаксагор е принуден да напусне Атина, обвинен в незачитане на държавната религия. Така, около 434 г., той напуска Атина и се преселва в Лампзакос в Мала Азия, където умира на 72 години сред кръг от ученици, високо почитан от съгражданите си. И той е написал едно съчинение, *Περὶ φύσεως* (За природата) в проза, разделено на много книги, от което притежаваме значителни откъси (22).

За разлика обаче от Емпедокъл, Анаксагор приема първичното съществуване на безкрайно много зародиши или субстанции, които в своите безкрайно малки частици се съдържат поначало във всички неща. Всичко е съставено от всичко, всичко участва във всичко. С тази мисъл за безкрайно многото субстанции като начало на битието Анаксагор преодолява учението за четирите първични елемента на Емпедокъл и доразвива в значителна степен натурфилософията на

своето време, която в този си вид е готова вече да приеме вестта на Демокрит за съществуването на атомите. Анаксагор става обаче още по-прочут с приемането на принципа на една първична сила, която движи частиците и създава битието. Тази сила иска да бъде нещо духовно, макар и на места да издава някаква материална същина, тя познава и разбира, и владее над нещата в света. С приемането на това духовно начало като обяснителен принцип Анаксагор още повече допринася за преодоляването на старата гръцка натурфилософия, пък макар и напълно да не скъсва с нея, поради особената трудност тази първична сила да се приеме у него изключително като дух, за разлика от старите натурфилософи, които приемаха като начало на битието винаги нещо напълно материално.

Анаксагор приема накрай, заедно с Хераклит, Парменид и Емпедокъл, разликата между сетивното възприятие и мисленето като източници на познание. Сетивното възприятие е недостатъчно, за да стигнем до истината. Истината се познава с помощта на мисленето, което е по-съвършено и което притежаваме като познание заедно с общата субстанция на мисълта.

Анаксагор не е взимал непосредствено участие в обществения живот, но е поддържал връзки с големи политически мъже на времето. Така в Атина той е бил близък приятел на Перикъл и на други влиятелни хора. Чрез тези си връзки той е упражнявал извънредно голямо въздействие върху духовния живот на Атина. Само така може да се обясни, че макар и да се е занимавал изключително с философия, все пак е трябвало да избяга от Атина, когато политическите противници на Перикъл и на неговите хора завладяват обществения живот на Атина. Защото новите хора са против целия минал режим, те са против всички негови представители, независимо от това, дали те са взимали непосредствено участие или не в обществения живот.

Анаксагор е трябвало да напусне Атина, защото срещу него се подготвял процес; обвинявали го в безбожие – отричане на официалната религия, в отричане на признатите от държавата богове.

§ 6. АТОМИЗЪМ

Заниманията с космоса през първия период на старата гръцка философия съставляват непосредствено или косвено предмета на философската спекулация на всички гръцки мислители от онова време. Затова този период се нарича в историята на философията още космологически период. В стремежа си да намери основния принцип на битието философията прави редица усилия, тя започва със схващанията на йонийската школа за първичната материя, след това преминава през опита на питагорейците с понятието им за числото като основа-

ние на битието, по-късно се владее от Хераклит и елеатите с техните усилия да се изтъкне някакво духовно начало като такова основание, за да стигне до по-новата натурфилософия в края на този голям период, която прави сериозното усилие да преодолее трудностите и противоречията между многото схващания за произхода на света на миналото и да премине към натурфилософията на атомистите.

1. Левкип и Демокрит

За основатели на школата на атомистите се смятат Левкип и Демокрит (460–370). Атомистиката обаче се разработва още по времето на Емпедокъл и Анаксагор, в който период тя върви успоредно с ученията на тези философи. Приема се, че Левкип е турил основите на атомизма така, както историята на философията ни го предава, а Демокрит е дал систематическата разработка на учението в онази му форма, в която то е станало основа на модерната физика.

Демокрит е бил един от най-големите гръцки философи. Той е превъзхождал всички останали по знания, а по-голямата част от тях и по последователност и острота на мисълта, така че може да се смята най-близък предтеча (Vorgänger) на Аристотел, който многократно го споменава в съчиненията си. Използува го и винаги говори за него с нескрита почит¹. И все пак в течение на близо две хилядолетия Демокрит е бил повече или по-малко пренебрегван, за да получи едва в ново време заслуженото си място сред гръцките философи.

Демокрит е роден в йонийската колония Абдера, в Тракия, вероятно около 460 г., като се имат предвид собствените му думи, че е с около 40 години по-млад от Анаксагор. Той е произлизал също от богат, знатен род, получил добро образование, дори се разказва, че имал за учители магьосници (Magus); след смъртта на родителите си той изхарчил цялото си наследство в пътешествия, заради което дори известно време не е бил гледан добре от съгражданите си като разсипник. Пътувал из Египет, Персия, Индия и Етиопия, той станал най-образованият човек на времето си. Бил е запознат с тогавашните постижения в областта на математиката, естествените науки, етика, естетика, граматика, техника, политика и военно изкуство, и сам е писал из тези области. Знае се за 60 негови съчинения (в 15 тетралогии), от които за съжаление са запазени само сравнително оскъдни части, главно от етическите му произведения.

Прави впечатление, че докато Аристотел говори с такова уважение за него, Платон не споменава никъде името му, дори и там, където явно има предвид него. А Демокрит сам заявява, че той е бил веднаж в Атина, там никой не го познавал. След дългите си пътешествия

¹ Zeller, 767.

изглежда, че Демокрит е прекарал останалата част от живота си в родния си град, където с мъдростта и учеността си е станал известен и е умрял в дълбока старост, над 100-годишен, като е бил тържествено погребан и са му издигнати паметници.

Мъчно може да се установи връзката и зависимостта на Демокрит от други гръцки философи. Най-вече се твърди, че той е бил ученик на друг един философ от Абдера (или Милет, или Елеа) – Левкип. За този философ обаче съществуват само предположения, че той е създателят на атомистиката, доразвита и разработена по-късно от гениалния ученик, и че неговите две съчинения върху „Големия световен ред“ и „За ума“ са намерили по-късно мястото си между съчиненията на Демокрит. Също така се знае, че Демокрит е бил запознат със системите на своите предшественици – Питагор, Парменид, Зенон, Анаксагор и съгражданина си Протагор, не е търсил обаче никаква връзка с атинските философи, които са му били чужди с тяхната незаинтересованост към природата и естествените науки. Отрицателно отношение е имал той и към софистите.

Според учението на атомистите светът на съществуващото, както този свят се разбира от елеатите в своето единство, се състои от безкрайно много субстанции. Космосът е разделен на безбройно най-малки тела, които не могат да се възприемат със сетивата и които, тъй като не могат повече да се делят, това учение нарича атоми. Атомите имат първичен характер, те не изчезват и не се създават, те са пълни и телесни, с което атомистите напомнят за правеществото апейрон на Анаксимандър и първичния елемент с неговите безкрайно много части на елеатите. Атомите нямат сетивни качества, те са геометрически образувания, които се различават само по форма, положение и големина, те не могат да се възприемат сетивно, поради което и следва да се приеме, че са измислени субстанции, за да се обясни многообразието на съществуващото. Заедно с понятието за пълното, атомистите приемат и това за празното, за празното пространство, в което става вечното движение на атомите. Така, със своето *квантитативно* схващане за природата, органическа и неорганическа, атомистите на Стара Гърция турят основите на цялата модерна естествена наука, най-вече на физиката и химията. Това тяхно схващане определя и строго механическото им разбиране за света. В света на атомите няма място за никакви случайности, всичко става с основание и по силата на необходимостта. Всичките тези основни мисли на атомизма у Левкип и Демокрит се приемат накрай от историята на философията и като основни мисли на модерния материализъм.

И така философията на атомистите приема едно битие без материя, то се ползува от научното понятие за невъзприемаемия атом и за празното пространство, за да ни запознае със своето схващане за света. И докато елеатите отричат празното пространство, понятието,

за което не може да се съгласува с тяхното чисто физическо схващане за нещата, философите на атомизма вмъкват това понятие в своите разсъждения като мисловна необходимост, за да обяснят съществуването на движението и на многообразието на нещата в света. С това атомистите се приближават вече до мисълта, че само мисловните неща са истинни. Сетивното познание има относителен характер, то е тъмно — не може да се сравнява с познанието на разсъдка; то се приема за познание, за разлика от познанието в мисленето, което е истинското познание. Така без да отричат явленията, атомистите си служат с мисълта в понятия, за да познаят света заедно с всичките явления в него.

И накрай, етиката на атомистите. Демокрит започва с удоволствието и неудоволствието като с първи критерий за задължителния характер на човешките постъпки, свършва обаче с мисълта за доброто и истинното, което е такова за всички хора и което изрично се различава от приятното. Така, заедно с физиологическите основи на своята етика атомистите изтъкват и една чисто рационална нейна страна, която дава нормата и закона, които владеят над човешките пориви. Оттук накрай и преходът към изискването по отношение на организацията на държавата: в основата на тази организация трябва да важи законният ред.

II. Заключителни бележки

Когато се говори за атомистиката на старата гръцка философия, обикновено се мисли само за Демокрит, тъй като историческите данни за съществуването на Левкип не се приемат за твърде достоверни. Демокрит и атомистите след него не са упражнили никакво особено влияние върху духовния и по-специално обществен живот на своето време, макар и да са се занимавали теоретически не само с философия, но и с цялата наука на своето време — с естествена наука, математика, етика, естетика, граматика, политика, техника и военно изкуство. Сам Демокрит е познавал, както личи от неговите трудове, всички философски учения на миналото. За него споменава Аристотел, а по някои указания се разбира, че и Платон е бил добре запознат с неговото философско учение. И все пак по непонятни причини той се забравя от историята на философията, докато едва с развитието на естествените науки на новото време неговото учение за атомите отново излиза на бял свят. По всичко изглежда, че по времето, в което Демокрит живее и работи, философската спекулация, въпреки всичките си успехи, все още не е била толкова назряла, за да разбере и оцени неговото учение за атомите.

Сократ и софистите

§ 7. Животът в Атина по времето на Перикъл

Периодът на гръцката философия преди Сократ се характеризира общо с нейния интерес и с нейните изследвания върху началото и края на битието. Затова този първи период се нарича от някои в историята на философията още космологически, за разлика от времето, което следва след това, което обхваща така наречения антропологически период на философската спекулация на старите гърци. През този период философите не се интересуват вече така много от проблемите на натурфилософията, защото вниманието им и научните им интереси са насочени повече към човека, отколкото към космоса.

В началния период на своето съществуване философията е упражнявала своето въздействие предимно в средите на образованото гръцко общество. Почти всички големи философи са произхождали от видни и знатни семейства и на този си произход са дължали до голяма степен не само възможностите да осъществят дългите си пътувания с цел да се запознаят с науката и живота на тогавашния културен свят, но и възможността да заинтересоват образованото общество на своето време със своите философски занимания. От някои историци на философията дори се приема, че философията на старите гърци се е разработвала до Сократ и софистите предимно, ако не изключително, в затворените рамки на създадени школи или научни общества, основани с такава цел. По-късно обаче, към средата на V век, гръцката философия заживява по-интензивно, тя се разпростира нашироко и започва да занимава и по-широките кръгове на тогавашната общественост. Може да се каже дори, че тя заживява заедно с обществения живот на времето си, който, както историята ни учи, тогава е бил извънредно жив и разнообразен както в духовно, така и в материално отношение. Както се знае, по това време малка Гърция е разбила вече могъщата персийска военна сила по суша и по море и Гърция става център на целия тогавашен културен свят. Тук може вече да се живее свободно и народът в своите широки маси не закъснява да отпочне усилен национален и граждански живот. По сведения на Тукидит, Перикъл — големият държавник на Гърция от тази епоха, нарича Атина „образователен център“ на цяла Гърция. Тук идват представите-

ли на философията на елеатите и Хераклит, идва от бреговете на Мала Азия и Анаксагор, който прекарва дълги години в близки приятелски отношения с Перикъл и неговите политически сътрудници, тук работят най-усилено и софистите, неуморимите учители по философия на народа не само на Атина, но и на провинцията. Вторият период от развитието на гръцката философия съвпада с века на Перикъл, времето, в което в Атина се съсредоточава политическият и стопански живот на цяла Гърция, в което и науката, и изкуството съставят неразделна част от гръцката общественост, които от своя страна процъфтяват също така бързо, както шумно и живо се развива политиката и стопанството на страната. По това време Атина се управлява от народа, непосредствената демокрация като съвършено нова форма на управление дава възможност на широките народни маси да взимат участие в живота на цялата общественост. С бързото развитие на демократическата форма на управление се ускоряват и развиват и образователните стремежи у народа, който вече разбира, че успехите в политическия и обществен живот на страната не зависят само от благородния произход, храбростта и честността, а и от образованието и красноречието. Накъсо, по времето на шумния живот на непосредствената демокрация в Атина успехът беше на страната на онзи, който беше по-образован и умееше да говори по-добре и по-убедително по събранията, в съвета и съда.

§ 8. Софистите

I. Обща характеристика

Историята на демократизирането на гръцката наука и философия е свързана с живота и дейността на софистите от средата на V век. Софист първоначално се е наричал всеки, който се е отличавал с изключителни способности в някоя област, особено в областта на знанието; тази дума се е употребявала някога така, както днес употребяваме думата „учен“. В този смисъл софисти се наричали на времето си Солон и Питагор, та дори Сократ и Платон. Този благороден смисъл на думата „софист“ обаче се загубва с течение на времето, след като към средата на V век започват своята дейност познатите на всички ни от историята на философията софисти на Стара Гърция. Тези софисти са известни като учители по красноречие, изкуството да се управлява и да се прави кариера в живота. Те са обикаляли от град на град и са учили младежта от всички слоеве на тогавашното общество, а не само даровитите и изтъкнатите в научно и философско отношение, да мислят, говорят и действуват правилно в обществения и частен живот. И докато първите софисти са били истински учени и

философи, следващото поколение софисти са извършвали своята работа срещу заплащане. Тези софисти не са съставяли никаква особена философска школа, и ако историята на философията говори все пак за софистиката като за единно духовно движение в Стара Гърция, това обстоятелство съвсем не дава основание да обединяваме софистите от онова време в отделна философска школа. Защото общото у тях се е изразявало само в еднаквата задача, която всички са преследвали в професионалното, политическо и реторическо поучаване на младежта в духа и с оглед на нуждите на новото демократическо общество. Освен тази си задача обаче, която те са изпълнявали като публични и платени учители, на места софистите са взимали дейно участие и в самия обществен живот, като законодателни и политически пратеници на отделни градски републики. Софистите от към средата на V век са се интересували повече от външна слава и пари, повече от диалектически извъртания на мисълта и реторически похвати на словото за разлика от старите философи, които, както се знае със своите сериозни изследвания върху космоса и познанието са били учени и философи в най-сериозния и чист смисъл на думата.

И все пак дейността на софистите не се отрича от всички изцяло. Нещо повече, някои отделят от нея внимателно всички ония елементи, които в течение на времето историята на философията е приела като тяхна отрицателна характерна особеност благодарение най-вече на историческите сведения, които имаме от опозиционното отношение на Сократ, Платон и Аристотел срещу софистиката, и посочват и една друга страна в техните образователни стремежи. Тази страна за разлика от онова, което обикновено се знае за тях и което определя отрицателното ни отношение към усилията им, се очертава, когато дейността им се разгледа не в нейната откъснатост от историческата обстановка, а в нейната историческа необходимост и нейната културна мисия. Тази страна на дейността на софистите ги изтъква тогава в историята на гръцката философска мисъл като непосредствени учители на наука и философия на обществото на тогавашните непосредствени демокрации. Приема се, че те са разпространили и популяризирани научните познания сред широките народни маси и са играли с тази си дейност ролята на *просветители* на своето време. Някои дори сравняват движението на софистите с века на просвещението на ново време, като излизат от интереса към човека, с който интерес софистите се противопоставят така много на философите на миналото с техния подчертан интерес към космоса. Това схващане за софистите, разбира се, не иска да отиде много далече в сравнението си с просвещението на XVIII век, защото макар и да се позовава на свободното решение на човека по въпросите на познанието и етиката, с което

решение така много се характеризира философската мисъл на софистите, то разбира много добре, че просвещението на XVIII век почиваше на укрепналата позитивна наука на миналото, която наука служеше за пример на този век при работата му върху частния и обществен живот на човека според изискванията на разума, докато софистите нямаха такава връзка с миналото, нито бяха си изработили собствена здрава научна основа, за да застанат на нея в своята интензивна и многообразна научна и образователна дейност.

В полза на едно положително отношение към работата на софистите изглежда да говори и едно друго обстоятелство. По времето, когато те поставят в центъра на своите занимания гносеологически, етически, логически и езикови проблеми, става и отделянето на науката, на математиката и естествените науки, от заниманията с философията, което отделяне според някои и други указания, не ще да е станало без тяхното съдействие. Освен това философията на миналото беше вече дала всичко, което можеше, във връзка с основния въпрос за истинността на познанието. Опитите на първите натурфилософи, споровете на хераклитците и елеатите, усилията на по-новите натурфилософи да преодолеят трудностите и споровете на миналото и да разрешат въпроса за вечната истина, материализмът на атомистите: цялата тази философска спекулация, която отбелязва по такъв внушителен начин началото на философията, не успя да утвърди търсещия дух в приемането му на едно общозадължително познание. Споровете върху истинността на сетивното възприятие и възможността на познанието в понятия, които философите така оживено водеха помежду си и които, макар и да помогнаха твърде много за уточняването на отделните становища, все пак не допринесоха нищо, за да се стигне до споразумение по основния въпрос за истинността на човешкото познание и необходимостта от приемането на общозадължителни истини. Никое философско учение изглежда не е могло да даде достатъчно убедителни доказателства за правотата на своите твърдения. Стана точно обратното, духовете се разколебаха от тези спорове и това разколебание, което в началото си владееше само професионалните софисти, започна да обхваща и други кръгове на тогавашното демократизирано образовано общество, което търсеше софистите, за да се учи от тях на всичко. Но ние можем да се абстрахираме от деструктивния дух на софистите в тяхната масова дейност като учители на широките народни маси, когато за пари и слава бяха готови да защитават всички възможни положения, тъй като не приемаха никакви вечни истини. И тогава забелязваме, че със своето философско съмнение по отношение на съществуването на общозадължителни истини в областта на теоретическата и практическа философия, те изиграха решителна роля в историята на философията във връзка с обработването на свободното и самостоятелно мнение на отделното индивиду-

ално съзнание по въпросите на тогавашния частен и обществен живот, на тогавашната наука, изкуство и култура. Не напразно някои смятат движението на софистите като най-верен израз на състоянието на работите в Гърция по онова време. През V век Гърция се развива извънредно бързо, и това развитие, което обхваща еднакво интензивно не само политическия и обществен, но и духовния и материален живот на Атина и на цяла Гърция, се придружава с промени в нравствените разбирания, с изоставяне на старите обичаи и религиозни обреди, с разклащане на основите на правото и закона. Това състояние на работите немалко е допринесло за създаване на схващането за истината и морала у софистите, които от своя страна пък със своето субективистично отношение към нещата в науката и живота без съмнение са въздействали в значителна степен, за да се стигне по времето на дългата Пелопонеска война и след нея до безутешното състояние на работите в Гърция, до пълното разложение на всички частни и обществени отношения в страната и до подкопаване на устоите на самата държава. Така, със своето дълбоко съмнение в съществуването на вечни истини софистите, макар и да допринесоха немалко, за да се подрине вярата в силата и значението на човешкия разум, дадоха могъщ тласък на духовното развитие на своето време с изтъкване значението на индивидуалното начало в живота и науката. В своята образователна дейност те можаха да посочат голямото значение и ролята на мисълта в процеса на познанието и при преуспяването в живота, а с работата си върху уточняването на понятията, с която така много учудваха съвременниците си, те създадоха немалко методологически предпоставки за бъдещата дейност на Сократ в това отношение.

Движението на софистите изиграва своята културна мисия, от една страна, а от друга страна, ускорява процеса на разложение на старата гръцка общественост, без да изтъква много значителни представители на своята мисъл. Историята на философията отбелязва като най-забележителни софисти Протагор и Горгий.

II. Протагор

„Душата не получава образование, ако не стигне до голяма дълбочина“.

Първият по време и най-значителен измежду софистите е Протагор, роден в Абдера около 480. Едва 30-годишен той тръгва да обикаля из Елада като платен учител по философия, и в това странствуване посещава и престоява на няколко пъти и по-дълго време в Атина, където намира в Перикъл голям почитател и благодетел. Той е бил близък също и на Еврипид, а се е познавал и общувал и с всички по-значителни мъже на тогавашна Атина и Елада. Всестранно нада-

рен, той е правил дълбоко впечатление на съвременниците си. Него не са го занимавали толкова проблемите на природата, а човекът, човешката дейност и човешкото познание. Възпитание, политика, право и морал са главните области на неговата духовна дейност; за съжаление от неговите многобройни и ценни произведения са запазени не повече от двадесетина откъслечни редове, тъй като всичките му книги са били публично изгорени, след като той е бил обвинен в безбожие. Сам Протагор е избягал от Атина на 70 години и загинал, както се съобщава, при корабкрушение на път за Сицилия. Сведения за неговото учение черпим главно от Платоновия *Теетет*.

Протагор е работил главно в областта на етиката, занимавал се е обаче и с правни, политически и педагогически въпроси. Навсякъде в своите изказвания, той изтъква относителния характер на истината, верен на своята основна мисъл, че човекът е мерило за всички неща. За разлика от много други малки и големи софисти обаче, Протагор не отрича необходимостта от морала и правото за живота на обществото и държавата. По-скоро със своя релативизъм той цели само да предпази хората от излишни усилия и губене на време във връзка с разсъждения по теоретически въпроси, които въпроси, тъй като нямат обективен критерий за истината, никога не могат да намерят окончателно разрешение.

III. Горгий

Почти по същото време, в което е живял Протагор, е работил и живял и Горгий (483–375 г. пр. Хр.), от Леонтина, Сицилия, който през 427 г. идва в Атина начело на една делегация, за да моли за помощ срещу Сиракуза. Блестящ оратор, с внушителна външност, той е завладял веднага гърците, така чувствителни към външен блясък, остроумие и тънкость на мисълта. По-късно той се връща в Атина и изобщо в Гърция, обикаля много гръцки градове като учител по философия, като си спечелва огромно богатство и накрай се оттегля в Тесалия, в гр. Лариса, където умира на възраст над сто години. Той е писал главно речи на блестящ, образен, понякога претрупан език, от които ни са известни пет, от сведения на други, или от запазени малки откъси от самите речи.

Горгий отива още по-далеко в своя скептицизъм от Протагор. Докато Протагор е заявявал, че може да докаже всяко мнение за истинно, Горгий е твърдял, че може да докаже всяко мнение за погрешно. Той отрича всякаква разлика между теоретическата и практическата философия. Неговото съмнение се отнася до цялата наука, заради което и някои приемат, че скептицизмът у него стига до nihilизъм.

IV. По-младите софисти

Протагор и Горгий спадат към по-старата генерация софисти. Историята на философията отбелязва и други, които се причисляват към по-новата генерация.

1) П р о д и к. Споменава се Продик, който е учил, че хората ценят най-много онова, което им е най-полезно. В духа на тази му мисъл е неговото утилитаристично схващане за произхода на религията, според което хората на миналото са боготворили всичко, от което са имали полза.

2) Х и п и й. Споменава се също Хипий, който отделя онова, което притежава неизменна валидност по своята природа, от онова, което се установява преходно и променливо от хората. За него законът е тиранът на хората, който прокарва със сила много неща, които са противни на природата.

3) А н т и ф о н. Към същата генерация се числи и Антифон, който мисли също така, че законът и обичаят са окови за естественото право, което като истинско право трябва да бъде в услуга на слабите. Той говори дори за някакво естествено равенство на всички хора.

По-младите софисти са известни най-вече със своите радикални естественоправни теории.

4) Т р а з и м а х. Докато Хипий и Антифон са все още умерени в своите изводи върху стойността на правото и закона, някои от по-новите софисти, като напр. Тразимах, твърдят, че законите и правата, създадени от човека, имат само много условна стойност и, че те са издадени в интереса на онези, които са ги изработили, независимо дали това е онзи, в чиито ръце е била властта, или масата на слабите. Срещу правото на закона се прокламира правото на всеки да задоволява своите склонности. Защото законността невинаги прави хората щастливи, щастието идва по-често от оня живот, който не държи сметка за мярка и закон. Най-щастлив е най-силният, тъй като може да се изживее най-добре и най-свободно.

5) Л и к о ф р о н, А л к и д а м, Ф а л е. Правно-философските схващания на софистите съставят в действителност далечното начало на новата наука за правото. По сведения от Аристотел, софистите от онова време са искали еднакво право за всички. Ликофрон е застъпвал премахването на привилегиите на благородниците, Алкидам се е борил против робството, Фале от Халкедон е искал равенство в притежанието, във възпитанието и колективно стопанство за свободните граждани. С тези си схващания софистите, както се вижда, дават свършено ново съдържание на обществените науки, които се разработват според нуждите на времето и в духа, и интереса на новото общество на непосредствените демокрации на Стара Гърция.

С изтъкването на принципа на субективността в теоретическата и практическата философия софистите определят своето историческо